

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГРАМАТИКИ КОНСТРУКЦІЙ

УДК 81'36

Вікторія ЖУКОВСЬКА (Житомир, Україна)

У статті розглянуто концептуально-методологічні засади граматики конструкцій як знаково-базованої теорії мови. Представлено історію становлення й сучасний стан напрямку. Охарактеризовано такі спеціальні поняття граматики конструкцій як «конструкція», «конструкт», «конструктикон».

Ключові слова: граматика конструкцій, форма, значення/функція, конструкція, конструкт, конструктикон,

The article focuses on conceptual and methodological basis of construction grammar as a sign-based language theory. The history of development and the state of the art of the given grammar theory are presented. The basic terms of construction grammar such as «construction», «construct», «constructicon» are defined.

Key words: construction grammar, form, meaning/function, construction, construct, constructicon.

Одним із центральних для сучасної лінгвістики є запропоноване Ф. де Сосюром поняття лінгвістичного знаку як довільного і конвенційного поєднання форми (звукової форми / *signifiant*) й значення (ментального концепту / *signifié*). Через 70 років після смерті видатного лінгвіста почала розвиватися ідея, що це довільне поєднання «форма-зміст» може бути використаним не тільки для опису слів і морфем, але й одиниць інших мовних рівнів. Розширене сосюрівське розуміння знаку отримало назву «конструкція», до якої відносять морфеми, слова, ідіоми, абстрактні фразові моделі та ін.; а лінгвістичний напрям, який розробляє цю ідею, стали називати «граматикою конструкцій» [11: 1].

Граматика конструкцій (ГК) є відносно новим напрямом теорії мови, що за останні два десятиліття отримав широке поширення у світовій лінгвістиці, але поки що є не дуже відомим в Україні. Різновекторні дослідження у галузі конструкційної граматики представлені численними розвідками провідних лінгвістів (Lakoff, 1987; Langacker, 1987; Fillmore et al., 1988; Langacker, 1991; Gleitman, 1994; Goldberg, 1995; Michaelis, Lambrecht, 1996; Culicover, 1999; Kay,

Fillmore, 1999; Croft, 2001; Diessel, 2001; Jackendoff, 2002; Tomasello, 2003; Fillmore, Kay, Michaelis, Sag, 2012; Goldberg, 2013). **Метою** запропонованої статті є проаналізувати концептуально-методологічні засади граматики конструкцій та охарактеризувати такі базові поняття наряду як «конструкція», «конструкт», «конструктикон».

Грамматика конструкцій утворилася шляхом синтезу ідей декількох галузей знань – лінгвістичної, когнітивної, антропологічної, філософської, комп'ютерної, – які були сконцентровані навколо думки, що лінгвістична форма нерозривно пов'язана з її значенням та комунікативною функцією, і саме цей зв'язок повинен бути основою для дескриптивно й пояснювально компетентної теорії будови мови [3: 2]. Основою конструкційної граматики як знаково-базованої теорії мови є положення про те, що між традиційними рівнями мови немає чітких меж: вони утворюють єдиний континуум, а одиниці всіх мовних рівнів (від морфеми до висловлювання і цілого тексту) є КОНСТРУКЦІЯМИ. Грамматична КОНСТРУКЦІЯ трактується як конвенційна пара «форма – зміст/функція» і вважається основною одиницею лінгвістичного аналізу та репрезентації [2; 7; 13].

Теоретичну базу граматики конструкцій заклали дослідження Чарльза Філмора та його учнів і колег з Каліфорнійського університету в Берклі початку 1980-х – першої половини 1990-х років. Час становлення граматики конструкцій позначений домінуванням в західній лінгвістиці генеративної парадигми. Протягом десятиліть мову було прийнято описувати у вигляді абстрактних синтаксичних структур і правил, а все, що не вписувалося чи відхилялося від них, пояснювати особливостями семантики окремих слів і включати до лексикону. Натомість грамматика конструкцій стверджує, що аналіз усіх можливостей граматики необхідно почати зі спроби забезпечити адекватний опис того, що отримало назву «периферійні» одиниці мови. Таким чином, ГК ставить за мету розробити систему опису мови, в якій марковані конструкції (тобто більшою чи меншою мірою «ідіоматизовані» структури) представляються у тій же формальній системі, що і регулярні, «ядерні» моделі

[12: 1]. В основоположній статті напряму «Механізми граматики конструкцій» Ч. Філмор зазначає, що ГК має низку подібних положень з іншими лінгвістичними теоріями, проте відрізняється від них своєю орієнтацією на одночасний опис граматичних моделей, їх семантики і прагматичних функцій, а також ретельним аналізом найменших деталей і нюансів тих одиниць, що зазвичай називають нецентральними конструкціями мови [6: 36].

На сьогодні конструкційна граматика включає в себе декілька напрямів: Berkeley Construction Grammar (Ch. Fillmore, P. Kay), Sign-Based Construction Grammar (H.C. Boas, I.A. Sag), Fluid Construction Grammar (L. Steels), Embodied Construction Grammar (B. Bergen, N. Chang), Radical Construction Grammar (W. Croft), Cognitive Construction Grammar (H.C. Boas, A. Goldberg). Ці напрями різняться один від одного за рядом параметрів, проте всі вони ґрунтуються на спільній концептуально-методологічній основі, що обумовлюється такими вихідними положеннями:

1. Аналіз мовних одиниць різних рівнів здійснюється в термінах граматичних конструкцій, у яких форма і значення поєднані між собою конвенціональним та некомпозиційним способами. Граматичні конструкції характеризуються різним рівнем складності – від «лексикалізованих» та «ідіоматичних» до абстрактних, продуктивних схем – і охоплюють одиниці всіх рівнів мови.

2. Конструкції не існують в ізоляції, а утворюють структурований реєстр, тобто організовані у сітки, елементи яких об'єднані відносинами спадковості, полісемії та синонімії.

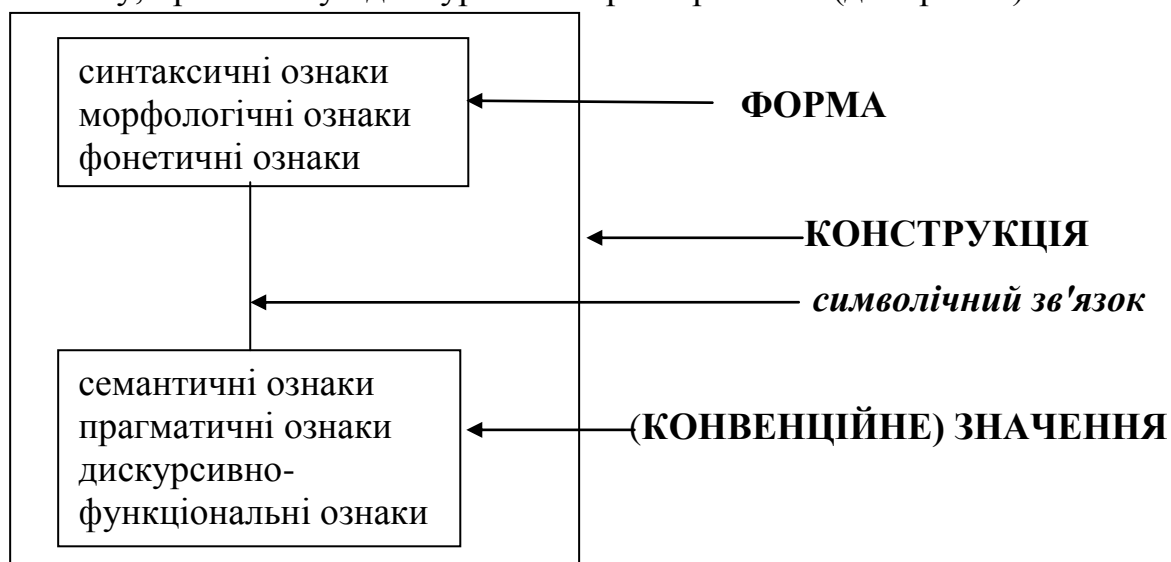
3. Конструкції є дуже «чутливими» до частоти, а також до контекстів вживання.

4. Подібні конструкції варіюються у різних мовах, а міжмовні генералізації пояснюються дією загальних когнітивних процесів та функціями конкретних конструкцій [7: 15, 2: 1-2].

Зазначені положення поряд з іншими більш специфічними засадничими принципами [дет. див.: 9: 16] визначають граматику конструкцій як

інноваційний та інтегративний лінгвістичний підхід, який, поєднуючи традиційні положення з результатами та постулатами сучасних лінгвістичних теорій когнітивного, функціонального й формального напрямків, розширює обсяг та глибину лінгвістичного аналізу [2: 2].

Як уже зазначалося, у світлі ГК знайоме всім лінгвістам поняття конструкції отримує новий теоретичний статус та використовується як спеціальний термін напряму. Одна із провідних промоутерів конструкційної граматики А. Гольдберг надає таке визначення конструкції: «С є конструкцією тоді і лише тоді, коли С представляє собою пару «форма-значення» $\langle F_i, S_i \rangle$ таку, що існують деякий аспект F_i чи деякий аспект S_i , що не виводиться із складових частин С чи з інших раніше встановлених конструкцій» [8: xx]. Відповідно до цього визначення, граматична конструкція – це двосторонній знак. Конструкція як пара «форма–значення/функція» є абстракцією, репрезентативною сутністю, конвенційною моделлю лінгвістичної структури, що слугує матрицею для продукування правильно побудованих лінгвістичних одиниць. У якості форми конструкції виступає комплекс синтаксичних, морфологічних і просодичних ознак. Значення розуміється широко і включає в себе семантику, прагматику і дискурсивні характеристики (див. рис. 1):

Рис.1 Модель символічної структури граматичної конструкції

за У. Крофтом [4: 472; 5: 258]

З точки зору структурної складності, конструкціями можуть бути одиниці трьох рівнів мови – морфологічного (морфема), лексичного (слова, словоформи, фразеологізми), синтаксичного (словосполучення, мовні звороти, речення) (див. табл. 1):

Таблиця 1

Конструкції різної структурної складності за А. Гольдберг [10: 220]:

Конструкція	Форма/приклад	Функція
Морфема	e.g. <i>pre-</i> , <i>-ing</i>	
Слово	e.g. <i>avocado, anaconda, and</i>	
Складне слово	e.g. <i>daredevil, shoo-in</i>	
Складне слово (частково заповнене)	e.g. [N-s] (for regular plurals)	
Ідіома (заповнена)	e.g. <i>going great guns, give the Devil his due</i>	
Ідіома (частково заповнена)	e.g. <i>jog <someone's> memory, send <someone> to the cleaners</i>	Значення: поєднані незалежні та залежні змінні Значення: передача (мислима чи реальна)
Covariational conditional конструкція	Форма: The Xer the Yer (e.g. <i>The more you think about it, the less you understand</i>)	
Двооб'єктна конструкція	Форма: Subj V Obj ₁ Obj ₂ (e.g. <i>He gave her a Coce; He baked her a muffin</i>)	
Пасивна	Форма: Subj aux VP _{PP} (PP _{by}) (e.g. <i>The armadillo was hit by a car</i>)	

Схематичність конструкцій варіюється в широкому діапазоні від «голих» структурних схем типу дитранзитивної конструкції S V IO DO (наприклад, *John sent Bill a letter, Mary gave Peter a book*) до конкретних мовних одиниць – окремих слів, зв’язаних словосполучень, ідіом, дискурсивних маркерів і т.п.

Конструкціям як конвенційним моделям, «одиницям граматики» [12: 2] протиставляються КОНСТРУКТИ, тобто фізичні реалізації конструкцій в дискурсі: реально вжиті лінгвістичні одиниці, наприклад, речення чи фрази. З ризиком у надто великому спрощенні конструкції можна порівняти із такими лінгвістичними абстракціями, як фонemi. Ми спілкуємося конструктами, а не конструкціями, як і в реальному мовленні продукуємо звуки, а не фонemi. Таким чином, конструкції є генералізаціями конструктів одного типу. Наведемо приклади конструктів та відповідних конструкцій, що їх ліцензують (див табл. 2):

Таблиця 2

Деякі англійські конструкції та відповідні конструкти

Конструкція	Конструкт
Passive	be greeted by the Prime Minister
Object-Control Co-instantiation	persuade the children to come
Modification	new candy, tall tree, large houses
Plural Noun	students, cars, beers

На відміну від генеративної граматики, граматика конструкцій повністю заперечує наявність жорсткої межі між лексикою і синтаксисом та між семантикою і прагматикою. Звідси, ГК визнає, що всі конструкції є частиною континууму лексикон-синтаксис, так званого КОНСТРУКТИКОНУ [6; 10].

Вагомою тезою ГК є вмотивованість форми висловлювання. Саме семантика визначає (але не передбачає) його склад і наповнення, оскільки головне в конструкції її значення. Значення конструкції не складається безпосередньо із значень її складових і синтаксичних зв’язків між ними, як того вимагає принцип композиційності. Конструкція є схожою на складний пазл, в

якому ціле постає як неподільне, але в той же час і як зібране з окремих фрагментів. З іншого боку значення цілого і значення окремого фрагменту залежать від низки параметрів багатьох інших частин [1: 22]. Таким чином, в основі ГК лежить принцип антикомпозиційності, згідно якого цілісні багатокомпонентні одиниці, тобто конструкції, можуть мати властивості, що не виводяться з властивостей їх складових.

У мові конструкції існують не ізольовано, а пов'язані між собою різними відношеннями. Мова мислиться як сітка конструкцій різного ступеня складності. Конструкції є індивідуальними, специфічними для конкретної мови, їх не можна штампувати набором простих універсальних правил. Разом з тим вони є універсальними у тому сенсі, що вони наявні у будь-якій мові: все людство говорить конструкціями. За уявленням теоретиків ГК, прості конструкції запам'ятовуються цілими, тому в загальному правильно було б для кожної мови створювати не лише словник слів, але й словник конструкцій. Як, наприклад, проект Constructicon в межах проекту FrameNet (див. дет.: <https://framenet.icsi.berkeley.edu>). Складні конструкції отримуються в результаті взаємодії простих і в результаті операцій над ними, але не на базі жорстких універсальних правил, а з опорою на загальнозначимі принципи, причому такі, які носію мови не потрібно навмисно вчити: він засвоює і застосовує їх в будь-якій когнітивній діяльності [1: 22-23]. Звідси, поняття «знання мови» у ГК означає знання елементарних «цеглинок», тобто конструкцій, з яких вона складається. Сама мова ж трактується як інвентар її конструкцій. Лінгвістична компетенція складає знання мовцем повного інвентарю конструкцій, які організовані в сітки з різною мірою складності та абстрактності. Сітки мисляться як «граматичні мапи», структуровані за допомогою відносин успадкування.

Як і більшість сучасних граматичних моделей, ГК стверджує, що єдиний спосіб пояснити і правильно зрозуміти відносини між лінгвістичними елементами – це формалізувати такі відносини. У ГК формалізації представляються у вигляді системи нотацій. Кожна граматична конструкція

співвідноситься з більш або менш деталізованою інформацією про її фонологічні, морфологічні, синтаксичні, семантичні, прагматичні, дискурсивні та просодичні характеристики. Оскільки при формальному представленні такі характеристики можуть розростися у великі та складні колекції символів, ГК використовує символічний запис у вигляді боксів (рамоч) як зручний спосіб організації всієї необхідної інформації для адекватного опису лінгвістичної структури. Бокс-діаграми (рамкові діаграми) гніздового типу стали найбільш характерною та впізнаваною рисою репрезентацій в ГК.

Отже, у підсумку зазначимо, що основним плюсом ГК визнається можливість виявити єдині принципи будови мови, що діють на різних її рівнях. Центральним принципом наряду є некомпозиційність або неаддитивність семантики, який однаково прийнятний як для поєднання морфем в слова, так і для поєднання слів у словосполучення, словосполучень у прості речення, простих речень у складні. Іншим беззаперечним достоїнством ГК є прагнення розглянути все коло мовних структур, не підрозділяючи їх на класи (морфологічні, лексичні чи синтаксичні, центральні чи периферійні, глибинні (абстрактні) чи поверхневі (лексикалізовані), нейтральні чи стилістично забарвлені і т.ін.), не надаючи переваги лише певним конструкціям, що найкращим чином екземпліфікують переваги даного підходу. Заповнюючи пробіли як традиційних, так і формальних описів мови, що не приділяли достатньої уваги цілій низці мовних явищ, ГК прагне стерти межі між лексикою і граматикою, семантикою і прагматикою, значенням і використанням мовної одиниці та представити мову як єдиний цілісний організм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лінгвістика конструкцій / Отв. ред. Е. В. Рахилина – М.: «Издательский центр «Азбуковник», 2010. — 584 с.
2. Bergs A. Introduction: Constructions and Language Change / A. Bergs, G.Diewald // Constructions and language change / A. Bergs, G.Diewald (eds.) – Berlin: Walter de Gruyter, 2008. – P. 1-22.

3. Boas H.C., Fried M. Introduction // Grammatical constructions. Back to roots. - John Benjamins, 2005 – 253 p.
4. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D.A. Cruse – Cambridge University Press, 2004 – 356 p.
5. Croft W. Construction Grammar / W. Croft // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P 463-508.
6. Fillmore Ch. The Mechanisms of “Construction Grammar” / Ch. Fillmore – BLS. – 1988. – №14. – P.35-55.
7. Goldberg A. Constructionists approaches / A. Goldberg // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P. 15-31.
8. Goldberg A. Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language. Oxford: Oxford University Press, 2006 – 280 p.
9. Goldberg A. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure/ A. Goldberg – Chicago: University of Chicago Press, 1995. – 265 p.
10. Goldberg A.E. Constructions: a new theoretical approach to language // Trends in Cognitive Sciences – Vol.7 – №5 – 2003 – PP. 219-224.
11. Hoffmann Th., Trousdale G. Construction Grammar: Introduction // The Oxford Handbook of Construction Grammar / T. Hoffmann, G. Trousdale (eds.) – Oxford: Oxford University Press, 2013 – P. 15-31.
12. Kay P., Fillmore C. J. Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What’s x doing y? construction // Language, 75(1), 1999. – P.1-33.
13. Ostman J.-O., Fried M. Historical and intellectual background of Construction Grammar / J.-O. Ostman, M. Fried // Construction Grammar in Cross-Language Perspective / J.-O. Ostman, M. Fried (eds.) – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1-10.